

SADRİ MAKSUDİ ARSAL İÇİN*

Halil İnalıcık**

Anmak ve kutlamak gerçek insani fazilettir¹. Fakat öyle olaylar vardır ki, onları anmak millî bir vazifedir. Bu anmalar milletin kendi ölmez ideallerine bağlılığını ifade eder, millî şuurun canlılığına tercüman olur. Millî hayata ve kültüre hizmet edenlerin anılması, millî şuurun olgunluk ve uyanıklığına delildir.

Bu fikirleri, ölümünden iki yıl sonra, Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal'ın son kitabından hülasa ederken, yalnız onun öğretici meziyetlerini değil, Türklük için büyük mânasını düşünüyorum. Sadri Maksudi Arsal iki yıl önce Şubatın yirmisinde ebediyete intikal etti. O, yalnız yirmi yıldan fazla Hukuk Fakültesindeki kürsüsünden binlerce Türk gencine hak ve adalet mefhumlarını anlatan bir hoca değildi. O sadece insanlığın büyük düşünenlerini, asıl kaynaklarından inceleyerek onları bir Türk görüşü ile tefsir eden bir Türk

* Merhum hocamız Prof. Dr. Halil İnalıcık'ın *Armağan*'da yayınlanmak üzere gönderdiği bu yazı, ilk olarak *Vatan* gazetesinde (2 Mart 1958) çıkmıştır. Bu yazının bize ulaşmasını sağlayan Dr. Gönül Pultar ve Birsen Çınar'a teşekkür eder, hocamıza Allah'tan rahmet niyaz ederiz. Yazı şu kitaba da alınmıştır: Halil İnalıcık, "Sadri Maksudi Arsal Anısına", *Tarihe Düşülen Notlar - Raporajlar 1958-2015*, 3. basım, İstanbul, Timaş Yay., 2016, s. 9-13. Yazının farklı bir versiyonu, Sadri Maksudi'nin beşinci ölüm yıl dönümünde *Türk Kültürü*'nde yayınlanmıştır: Halil İnalıcık, "Sadri Maksudi Arsal (1880-1958) - Ölümünün Beşinci Yılı Dolayısıyla", *Türk Kültürü*, sy. 5, 1963, 49-52. *Türk Kültürü*'ndeki yazıda çok sayıda kelime ve ifadeyi değiştirmiştir; "millî şuurun canlılığına tercüman olur" yerine "millî şuuru dile getirir, canlı tutar", "...na delildir" yerine "...nı gösterir", "edebiyete intikal etti" yerine "ebediyete göçtü", "hoca" yerine "öğretmen" gibi. Bazen cümle yapısını da değiştirmiştir; "göndermiş değil mi idi?" yerine "gönderilmişti" gibi. Bunları tek tek vermedik, sadece eklenen veya çıkarılan üç cümleyi belirttik. Halil İnalıcık, hayatında derin izler bırakan Sadri Maksudi Arsal ve kızı Âdile Ayda hakkındaki hatıralarını, kendisiyle yapılan nehir söyleşide ve Âdile Ayda'nın yazılarının derlendiği *Bir Demet Edebiyat* adlı kitabın başında ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bkz. *Tarihçileri Kutbu Halil İnalıcık Kitabı*, Söyleşi: Emine Çaykara, 13. basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2016, s. 27-38; "Âdile Abla"; Âdile Ayda, *Bir Demet Edebiyat*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1998 içinde, s. 1-19.

** Prof. Dr.

¹ İlk cümle *Türk Kültürü*'nde yoktur.

mütefekkeri olmakla kalmadı. O bilhassa Atatürk'ün inkılâp devrinde yakınlarından olarak modern Türkiye'nin kültür temellerinin atılmasında başlıca yardımcılarından biri oldu.

Sadri Maksudi'nin bütün faaliyetlerine yol gösteren ve nüfuz eden bir öz kudret vardı: Türklüğe ve geleceğine büyük iman.

Sadri Maksudi, Türk varlığının, tarihte ve medeniyet alanında büyüklüğünü yakinen kavramış ve duymuş ve onun yücelmesi için hayatını vakfetmiş millî mücahitlerdendi².

Bir Devir

1880'de Kazan'da, Türk dünyasının bu uzak köşesinde dünyaya gelen Sadri Maksudi ilk ve orta tahsilini orada yaptı. O devir, Türk dünyasında millî şuurlaşmanın birdenbire parlayıp alevlendiği bir devirdi. İstanbul gazeteleri Kazan'da, Kırım'da ve Türkistan'da kapışılırcasına aranıyor ve Kırımlı İsmail Bey'in *Tercüman*'ı İstanbul'da hararetle okunuyordu. Kazanlıların gözleri o zaman bütün Türkler gibi İstanbul'a dönmüştü. Dört asır önce Korkunç İvan Kazan'a saldırdığı zaman da Kazanlılar İstanbul'dan istimdâdda bulunmuşlar ve Büyük Süleyman, Sahip Giray Hanı göndermiş değil mi idi? Tarihi şuur, görünmez yollardan satha taşmakta idi³. Bu heyecanlı devir içinde yetişen genç Sadri Maksudi, tahsilini tamamlamak için İstanbul'a gelmeğe karar verdi.

Kırım'a gelen Sadri Maksudi, o zaman Türk dünyasında uyanış hareketinin alemdarlarından olan Gaspıralı İsmail Bey'i buldu. Türkleşmeği batılılaşma ile mezceden ve Abdülhamid idaresini beğenmeyen İsmail Bey, ona tahsilini Fransa'da tamamlaması tavsiyesinde bulundu. O da buna uyarak İstanbul yolu ile Paris'e gitti (1902), Sadri Maksudi, İsmail Bey'i daima bir mürşit gibi büyük bir hürmetle yâd etmiştir.

Sadri Maksudi, mahrumiyetlere katlanarak Sorbonne'da hukuk tahsilini yaptı. Collège France'daki dersleri de takib etti. Durkheim'ı, Tarde'ı, Bergson'u dinledi. Tarde'ya karşı hayranlığı büyüktü. Bu tahsil yıllarında St. Genevieve Kütüphanesinde geçirdiği uzun saatleri daima zevkle ve huşula anardı. O zaman Paris, Namık Kemal'in izinde yürütenlerin bir toplanma merkezi gibi idi. Yusuf Akçura ile dostluğu orada derinleşti. Jön Türklerden bir çoğunu orada tanıdı.

Kazan'a döndükten sonra hemşerileri onu, Çarlığın ilk parlamentosu olan Duma'ya mebus seçtiler. Sadri Maksudi kaderin bir cilvesi olarak bulunduğu Duma'da hemşerilerinin dertlerine tercüman olmuş. Türkistanlıların haklarını müdaafaa etmiş, Türkiye'ye (o zaman Osmanlı İmparatorluğu) karşı hasmâne hareketleri protestodan çekinmemiş, hülâsa bir Türk olduğunu her zaman etrafa hatırlatmıştır. Bir defasında Rus mebusları önünde şunları gur sesi ile haykırmıştır: "*Dünyada büyük bir Türk milleti vardır, olmuştur, olacaktır. Ve bu milletin varlığına ve geleceğine hiç bir kuvvet engel olmayacaktır*".

1917 İhtilali Çarlık Rusyasını alt üst edince, Kazan'da muhtariyet ve istiklâlê doğru millî hareket kendini gösterdi. Sadri Maksudi "Millî-Medeni Muhtariyet" adı altında

² *Türk Kültürü*'nde şu cümle eklenmiştir: "Şu veya bu noktanın uygulanmasında fikir ayrılıkları olabilir, fakat onun bütün hayatı ve eserleri millî tek bir ideal peşinde koştuğu gerçeğini ortaya kor".

³ Bu cümle *Türk Kültürü*'nde yoktur.

kurulmuş olan millî hükûmetin başına getirildi. Fakat bolşevikler bir kaç ay sonra taarruza geçmekte gecikmediler. O zaman Sadri Maksudi, Kazanlıların davasını Paris Sulh Konferansında savunmak üzere güç halle Bolşevik hatları arasından geçerek Paris'e gitti (1918).

Dâvet

Türkler, o zaman her tarafta İstiklâl ve varlık mücadelesinde idiler. 1919 Baharında Anadolu'da Mustafa Kemal idaresinde millî mücadele başlıyordu. Yalnız O, bütün Türk dünyasının hak ve hürriyet mücadelesini parlak bir şekilde muzaffer kıldı. Ankara'yı yeni Türk devletinin merkezi yaptı ve Türklük için çalışanları etrafında topladı. O zaman Paris'te Sorbonne'da Türk tarihi okutan Sadri Maksudi Ankara'dan yapılan dâvete büyük bir şevkle koştu (1924). Anadolu'da bağımsız, genç ve dinç Türk devleti, Türklük idealine bağlı olanların bir mihrabı haline gelmişti. O zamanın Ankarasında bu idealistleri toplıyan tek arzu millî Türk devletini yükseltmekten başka bir şey değildi.

O sıra Atatürk, yeni devletin inkılâpçı yapıcılarını yetiştirmek amacı ile Ankara Hukuk Mektebini (sonra Hukuk Fakültesi olmuştur) açmıştı. Sadri Maksudi, bu müesseseye Türk Hukuk Tarihi profesörü olarak çağrıldı. O, bu kürsüyü kurdu ve sonra Umumi Hukuk Tarihi dersini de üzerine alarak bunu Avrupa üniversitelerindeki seviyesinde yirmi sene büyük bir liyâkatla temsil etti. Aynı dersleri, sonra İstanbul Üniversitesinde de okuttu ve ayrıca hukuk felsefesi dersini üzerine aldı.

Dâhi Atatürk, İstiklâl mücadelesinin yarattığı millet şuurunu, sağlam millî kültür temelleri üzerinde tarsin etmedikçe, millî devletin tam mânası ile bir gerçek olmayacağını derin bir şekilde kavramış bulunuyordu. Onun için millî varlığı temelleri olan dil ve tarih konularını, yeni Türk devletinin ana meseleleri haline getirdi. Hukukta olduğu gibi bu sahalarda da Sadri Maksudi, büyük önderin en yakın fikir arkadaşlarından oldu. Sadri Maksudi'nin 1930'da neşrettiği *Türk Dili İçin* adlı kıymetli eseri Dil inkılâbı üzerinde en çok tesir yapmış eserlerden biridir. Atatürk bizzat bu eser için takrizde der ki: "Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır". Sadri Maksudi'nin kitabı görülmeden Türk dili inkılâbı denilen hareketin menşe ve mahiyetini anlamağa imkân yoktur. U. Heyd, üç yıl önce bu hareket üzerinde yazdığı ilmî eserde (*Turkish Language Reform*, Jerusalem 1954) S. Maksudi'nin eserine sık sık başvurmak mecburiyetinde kalmıştır. S. Maksudi, bu eserde bir Dil Akademisi ve bir Tarih Akademisi kurmak lüzûmunu veciz bir şekilde belirtmekte idi. O, Türk dilinin denenmiş ilmi yollarla özleştirilmesini savunuyordu. Bazı hayal mahsulü teorilere katılmadı ve dil reformunun sonrada aldığı istikameti tasvib etmedi.

S. Maksudi, Türk Dilini Tedkik Cemiyetinin kuruluşunda olduğu gibi Türk Tarihi Tedkik Cemiyetinin (sonraları Türk Tarih Kurumu) kuruluşunda da mühim bir rol oynamıştır.

Hazırlanan Yol

S. Maksudi, çok taraflı faaliyetleri arasında esas araştırma sahası olarak Türk hukuk tarihini seçti. Yeryüzünde bu kadar çok devletler ve imparatorluklar kurmuş olan Türk ırkının geniş hukukî hayatı ve hukuk yaratıcılığı bir tedkik konusu olmamıştır. S. Mak-

sudi Türk dili ve tarihi üzerinde geniş bilgisiyle ve bir hukukçu sıfatı ile, bu muazzam işe girişmekten çekinmedi. Bu mühim ilim dalının şimdiye kadar kurulmamış olmasını Türklük ve ilim için büyük bir noksan sayıyordu. O, işin azametini tamamı ile kavramış bulunuyordu. Kendisini “gideceği yolu da kendisi yaparak seyahat eden bir yolcunun durumuna” benzetiyordu. Sadri Maksudi, Türk hukuk tarihinin ilk terkip eserini, bütün güçlükler ve imkânsızlıklara rağmen hazırladı ve neşretti (1928). Bu dersler son şekli ile 1947’de *Türk Tarihi ve Hukuk* (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, No. 336) adı altında çıkarılmıştır. O bu eserini mütevaziane “ilk tecrübe” olarak vasıflandırır. Eserinde Türk medeniyetine, tarihine, etnolojisine ve Türklerin temasa geldikleri medeniyetlere ait esaslı malumat yanında Orhon Kitabeleri, *Kutadgu Bilik*’in hukuk bakımından orijinal bir tahlili yer almaktadır. Türk camialarının içtimai ve siyasi kuruluşu hakkındaki fasıl, bir çok yeni ve orijinal görüşler ihtiva eder. Bu kitapta konunun azameti karşısında müellifin geniş bilgisini ve araştırma gücünü her insaf sahibi takdir eder. Bir hukukçu sıfatı ile yaptığı tahliller bundan sonraki araştırmalarda ve münakaşalarda şüphesiz bir hareket noktası teşkil edecektir.

Büyük Düşünür

Sadri Maksudi *Hukuk Tarihi Dersleri* (1938), *Hukukun Umumi Esasları - Hukukun Pozitif Felsefesi* (Ankara 1937), *Umumi Hukuk Tarihi* (Ankara 1941), *Hukuk Felsefesi Tarihi* (İstanbul 1946) adlı eserleri ile hukuk edebiyatımıza değerli eserler kazandırmıştır. Bu eserlerde onun orijinal tarafı, büyük hukuk nazariyelerini Batıda yazılmış ikinci elden kitaplar yolu ile değil, doğrudan doğruya ana eserleri inceleyerek bir Türk düşünürü ve hukukçusu sıfatı ile ele almasıdır. Büyük emek ve düşünce mahsulü olan bu eserlerde Sadri Maksudi’nin bir Türk düşünürü olarak fikirlerinin meydana çıkarılması ve tartışılması hukukçularımıza düşen bir vazifedir.

Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi’nin son eseri “zübde-i hayatı” diyebileceğimiz mahiyettedir. O, bu eserinde (*Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1955) bir sosyolog hukukçu sıfatı ile ve geniş tecrübesiyle millet, milliyet fikirlerini etrafıyla incelemekte, milliyet fikrine aykırı cereyanları tahlil etmektedir. O, 20’nci asır başlarında Türk dünyasını kavramış ve feyizli, parlak bir fikir ve aksiyon devri yaratmış olan Türk milliyetçiliği cereyanının büyük hâdimlerinden biri sıfatı ile bu eseri yazdığı millî bir vazife olarak hissetmişti. Eseri, kendi imkânlarıyla fedakârlık yaparak bastırıldı. Bu eserin yayılması için merhumun son yıllarında ne kadar hassasiyet gösterdiğini yakinen bilirim.

Sadri Maksudi, sadece kapalı bir fikir hâdimi olarak kalmamış, fikir ve idealleri için büyük hareketlere cesaretle atılmış bir mücadele adamı idi. Onun şahsiyetinin bu iki cephesi seksen yıla yaklaşan hayatının her safhasında görülür. Dünyanın en hareketli bir çağında her zaman büyük hadiselerin mihrak noktasında rol almış bu büyük Türk düşünürü ve siyasetçisini millî tarihimiz şüphesiz büyük evlâtları arasında anacaktır.